

Ігор Возний
(Чернівці)

Елементи язичництва в духовній культурі населення літописної „Оукраины Галичской” у XII – першій половині XIII століть

У статті розглядаються проблеми духовної культури населення Північної Буковини в період розвиненого середньовіччя. Немаловажного значення в цьому набуває питання еволюції язичництва і християнства, їхнього взаємопроникнення та взаємовпливу. На теренах сучасної Північної Буковини в результаті археологічних досліджень віднайдено матеріали, які вказують, що після прийняття християнства язичницькі вірування досить повільно відступали під тиском нової релігії. Тут продовжували функціонувати кілька язичницьких городищ-святилищ, споруджених у попередні часи та виявлені культові язичницькі об'єкти „храми ідольські”, споруджені у давньоруський період. Зберігся на Буковині і язичницький обряд „будівничої жертви”, яка простежена під фундаментом житла феодала на городищі в Чернівці. Археологічні матеріали підтверджують і доповнюють складну картину духовного життя населення Буковини за часів існування двовір'я, дозволяють прослідкувати рештки язичницьких вірувань на території Північної Буковини до сьогодення.

На теренах літописної „Оукраины Галичской”, тобто сучасної Північної Буковини в результаті археологічних досліджень здобуто значні матеріали, які певною мірою стосуються духовної культури місцевого населення. Вони засвідчують, що після прийняття християнства язичницькі вірування, які прийшли з глибокої давнини і стали основою всіх пізніших світових релігій, досить повільно відступали під тиском нової віри¹. Свого часу Петро Толочко зазначав: „наступництво релігійних вірувань є природним і за-

¹ О. Моця, В. Ричка, *Київська Русь: від язичництва до християнства*, Київ 1996, с. 11.

кономірним явищем розвитку кожного суспільства, і було б дивним, якби Русь виділялася у цьому плані”². Незважаючи на енергійні заходи державної влади з ліквідації язичницьких культів, християнство поширювалася на Русі повільно і період його остаточного утвердження тривав понад століття. У боротьбі з язичництвом церква змушена була пристосовуватися, вбирати в себе язичницькі народні обряди. Про це потурбувалося саме християнське духовенство для того, щоб зробити нову віру більш сприйнятливою для народу. Але християнство лише частково знищило язичництво, замінивши старий пантеон новим Богом і ввівши його в традиційні обряди і звичаї, а язичницьким богам і духам був наданий статус нечистої сили. Тому за своєю суттю народна духовна культура залишалася язичницькою. Інакше й не могло бути, адже принципу змінюваності в матеріальній культурі протистоїть принцип нашарування в культурі духовній³.

Християнство неможливо протиставляти язичництву, оскільки це тільки дві форми, два різних прояви однієї і тієї ж первісної ідеології. І язичництво, і християнство однаковою мірою засновані на вірі в надприродні сили, що „правлять” світом. Сила і живучість християнства полягає у використанні давньоязичницьких уявлень про потойбічний світ, про „друге життя” – після смерті. У поєднанні з давніми язичницькими дуалістичними поглядами на світ, як на арену боротьби духів добра і зла, думка про загробне життя породила вчення про такий же дуалізм, існування „раю” для добрих і „пекла” для злих. Християнство у своїй практиці широко використовувало первісну магію, наприклад, молебень про дощ, коли священик окроплює поля „святою” водою, що нічим не відрізняється від дій первісного жерця який прагнув таким же магічним шляхом умовити небеса окропити поля „живим” дощем⁴.

Про те, наскільки міцно утримувалось язичництво в народі, свідчить той факт, що майже до XV століття, особливо в глухих закутках країни, люди поклонялися язичницьким богам, і стара віра існувала поряд з новою. Вони виконували тільки зовнішні обряди Церкви і зберігали звичаї та забобони своїх дідів і прадідів⁵. Як відзначав Борис Рибаків, у світогляді руських людей навіть через два століття після хрещення язичництво, напевно, не тільки вживалося з християнством, але й значною мірою переважало⁶. Ця народна філософія вироблялась віками, увійшла в плоть і кров наших предків, а тому не могла забуватися легко й відразу⁷.

² П. П. Толочко, *Древнерусский феодальный город*, Киев 1989, с. 261.

³ Н. И. Толстой, *Некоторые соображения о реконструкции славянской духовной культуры*, „Славянский и балканский фольклор”, Москва 1989, с. 11.

⁴ Б. А. Рыбаков, *Киевская Русь и русские княжества XII–XIII веков*, Москва 1982, с. 390.

⁵ Ю. В. Крынев, Т. П. Павлова, *Двоеверие в Руси*, [in:] *Как была крещена Русь*, Москва 1990, с. 311.

⁶ Б. А. Рыбаков, *Христиане или язычники?*, „Наука и религия”, 1966, 2, с. 49.

⁷ Митрополит Іларіон, *Давньохристиянські вірування українського народу*, Київ 1992, с. 313.

Археологічні матеріали, виявлені на давньоруських пам'ятках регіону, свідчать, що християнська релігія займала міцні позиції серед феодалної верхівки та міщан. Саме з ними пов'язані знахідки християнської символіки, рештки кам'яного храму та дерев'яних церков. Дещо інша картина спостерігається у сільського населення, серед якого збереглися значні язичницькі пережитки, а окремі общинники, очевидно, ще й у XII столітті поклонялися язичницьким богам.

Археологічні матеріали XII – першої половини XIII століть з теренів літописної „Оукраины Галичской” частково ілюструють твердження, що „ї ноне по оукраинамъ молятся ему проклятому богу Перуну, і Хорсу, і Мокоши, і Вилу, і то творять отаї”⁸. Ще в XVII столітті митрополит Макарій стверджував: „Таковы же скверные мольбища их: лес и камни, и реки, и болота, источники, и горы, и холмы, солнце и месяц, и звезды, и озера. И проще говоря, – всему существующему поклонялись яко Богу, и чтили, и жертвы приносили”⁹.

На досліджуваній території у цей час продовжували функціонувати кілька язичницьких городищ-святилищ, споруджених раніше. Це Кулішівське, Бабинське, Нагорянське Зеленолипське тощо (іл. 1)¹⁰. У XII столітті на окремих святилищах були проведені значні роботи з їх реконструкції (іл. 2). Можливо, це свідчить про ускладнення язичницьких культів того періоду. Як вважав Б. Рибаків, це було пов'язано з ренесансом язичництва серед давньоруського населення, невдоволеного наступом Церкви на його традиційний побут¹¹.

Так, на Кулішівському святилищі з трьох ліній валів та ровів слов'янського періоду два з них (перший і третій) добудовувались у давньоруську добу. У XII столітті перший вал був доповнений дерев'яною стіною з горизонтально покладених колод, обмащених глиною (іл. 3). Третій вал мав зверху залишки кам'яної вимостки. На пласкому дні рову, розміщеному між першим і другим валами, був вимощений аналогічний кам'яний майданчик (іл. 4). За межами потрійної лінії валів виявлено культурний шар XII – першої половини XIII століть та уламки скляних браслетів¹². Розміщення Кулішівського городища на мисі, орієнтованому в східному напрямі, незначна площа, системи валів та ровів, які не виконували оборонної функції,

⁸ Цит. за: Н. М. Гальковскій, *Борьба христианства съ остатками язычества въ древней Руси. Древне-русская слова и поучения, направленные противъ остатковъ язычества въ народе*, Москва 1913, 2, с. 25.

⁹ А. Чауне, *Язычество древней Руси*, [ін:] *Славянская археология. Этногенез, расселение и духовная культура славян. Материалы по археологии России*, Москва 1993, с. 205–216.

¹⁰ Б. А. Тимошук, И. П. Русанова, *Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута*, „Советская археология”, 1983, 4, с. 164–165; И. П. Русанова, *Культурные места и языческие святилища славян VI–XIII вв.*, „Российская археология”, 1992, 4, с. 60; И. П. Русанова, Б. А. Тимошук, *Языческие святилища древних славян*, Москва 1993, с. 25; Б. Тимошук, *Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV століть)*, Київ 1982, с. 175.

¹¹ Б. А. Рыбаков, *Язычество древней Руси*, Москва 1981, с. 773–775.

¹² Б. А. Тимошук, *Давньоруська Буковина*, с. 175.

кам'яні майданчики для ритуальних вогнищ – усе це дозволяє вважати його святилищем¹³. Неподалік від городища, у лісі, знаходиться камінь з двома заглибленнями неправильної форми, які нагадують відбитки ступень людини. Місцеві мешканці називають ці заглибини „божі ноги” і вважають цей камінь священним (*іл. 5*).

Можливо, у давньоруську добу ще функціонували Бабинське і Нагорянське городища-святилища (*іл. 1, В, С*), що підтверджується знахідками матеріалів XI–XII століть на території великого селища, яке було розташоване біля підніжжя першого святилища та на укріпленому майданчику другого¹⁴.

Крім язичницьких святилищ, що продовжували функціонувати після запровадження християнства, на території сучасної Буковини науковцями виявлено культові язичницькі об'єкти, споруджені в давньоруський час. Очевидно, для більш успішного конкурування з християнством язичники створювали нові культові споруди, які, за аналогією із західнослов'янськими, отримали назву „храми ідолські”¹⁵. Рештки однієї такої споруди розкопані в ур. Турецька Криниця біля с. Зелена Липа (*іл. 6*)¹⁶.

Святилище розташоване на високому місці, оточеному болотами й потічками. На його майданчику досліджено язичницький храм. Це була невелика дерев'яна споруда наземної конструкції розмірами 5,3х4,2 м. Храм орієнтований за сторонами світу. У центрі приміщення, очевидно, стояв дерев'яний ідол, від якого збереглася стовпова яма з рештками згорілого стовпа. Перед нею досліджено поховання чоловіка в округлій ямі. Останнє здійснене за християнськими канонами: кістяк, орієнтований головою на захід, лежав у витягнутому положенні зі складеними на грудях руками. Храм з обох боків був оточений круглими ритуальними ямами, у яких розпалювали вогонь. Неподалік від нього розташований видовбаний у скелі квадратний колодязь глибиною 14,5 м. Він не досягає водоносного рівня і міг використовуватися з культовою метою.

Як видно, зведення „храмів ідолських” ознаменувало подальшу еволюцію язичницького культу – з одного боку, а з іншого – християнське за своїм обрядом поховання свідчить про запозичення окремих християнських елементів обряду для язичницьких потреб, що підтверджує синкретизм релігійного світогляду цього періоду. Очевидно, спорудження „ідолських храмів” було пов'язано з впливом і запозиченнями християнства та його культових споруд. Це було своєрідним пристосуванням до нових часів, коли язичницькі боги, як і християнські, стали більш таємничими й недосяжни-

¹³ Б. А. Тимошук, И. П. Русанова, *Славянские святилища на Среднем Днестре*, с. 164.

¹⁴ Ibidem, с. 164–165.

¹⁵ Ю. Мисько, *Язичницькі храми західних і східних слов'ян: спроба порівняльного аналізу (на археологічному матеріалі)* „Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології”, 1, 2001, с. 182–214.

¹⁶ И. П. Русанова, Б. А. Тимошук, *Языческие святилища древних славян*, с. 25.

ми. І з ними могли спілкуватися лише обрані жерці, як це здійснювалося в християнських храмах через священників.

Знахідки вищезгаданих язичницьких храмів, які функціонували в XI-XIII століттях, підтверджують існування на землях сучасної Буковини, як, зрештою, і на інших територіях Давньоруської держави, періоду, коли „існувала церковна організація з проповідями, правилами і ритуалами, а десь неподалік теж самостійно продовжували жити „чистокровні” язичники зі своєю системою уявлень і правил”¹⁷. Подібні язичницькі храми досліджено як на території розселення східних, так і західних слов’ян (іл. 7)¹⁸.

Увагу етнографів давно привертала проблема переслідування осіб, заперезаних у магії чи чаклунстві¹⁹. Щоб „утихомирити” покійного, слов’яни виконували певні ритуали. Зокрема, у домовину поруч із небіжчиком могли класти гострі металеві предмети. Так, під час дослідження жіночого поховання в Онуті під правою рукою була знайдена залізна голка²⁰. Про значення цього обряду ще на початку ХХ століття на Буковині була записана легенда, згідно з якою голка мала слугувати обороною померлого від інших небіжчиків, які в перший день після похорону приходять до нього²¹. Ще в ХІХ столітті гуцули перед опусканням домовини в могилу на кладовищі відкривали її для того, щоби пересвідчитися, чи покійник не проявляє ознак вампіра²².

За народними віруваннями, такі запобіжні заходи не завжди спрацьовували і тоді небіжчики могли стати упирями. На території літописної „Оукраины Галичской” відомі приклади боротьби людей з померлими чаклунами, навіями-упирями, надзвичайно небезпечними для людей. У болгарському фольклорі нав’ї – це птахоподібні душі померлих, які літають ночами, в бурю, дощ „на злих вітрах”. Крик цих птахів означає смерть. Нав’ї нападають на вагітних жінок, дітей і висмоктують кров²³. Віруючі вважали, що засухи, епідемії та інші нещастя пов’язані власне з такими відьмами: „Паче же женами бесовская вьмивения бывають мьного влхвуют жены

¹⁷ Я. Е. Боровский, А. П. Моця, *Концепция язычества и христианства в зарубежной историографии и данные археологии*. [in:] *Славяне и Русь (в зарубежной историографии)*, Киев 1990, с. 135.

¹⁸ И. Геррманн, *История и культура северо-западных славян*. [in:] *Наука и человечество. Международный ежегодник*, Москва 1980, с. 79–99; Н. Keiling, *Ein jungslawisches Bauwerk aus Spaltbohlen von Parchim*, „Ausgrabungen und Funde”, 29, 1984, с. 135–144; В. П. Петренко, *Раскоп на Варяжской улице (постройки и планировка)*. [in:] *Средневековая Ладога. Новые археологические открытия и исследования*, Ленинград 1985, с. 112; И. П. Русанова, *Культурные места и языческие святилища славян*, с. 60; L. Slupecki, *Problem słowiańskich świątyń*, „Slavia Antiqua”, 35, 1994, с. 47–67.

¹⁹ В. Гнатюк, *Купане і паленє відьм у Галичині*. [in:] *Матеріали до української етнології*, т. 15, Львів, 1912, с. 178–201; І. Чеховський, *Переслідування осіб, заперезаних у чаклунстві, в українців: побутування архетипу у формі „псевдоархаїзму”*, „Археологічні студії”, 2003, 2, с. 241–253.

²⁰ С. В. Пивоваров, *Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра*, Чернівці 2001, с. 29.

²¹ В. Гнатюк, *Похоронні звичаї й обряди*, „Етнографічний збірник”, 31–32, 1912, с. 241.

²² Р. Кайндль, *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*, Чернівці 2000, с. 172.

²³ Б. А. Рыбаков, *Язычество древних славян*, с. 36.

чародейством и отравою и иными бесовскими Козьми²⁴. Коли в селі траплялося якесь нещастя, то відкопували поховання чаклунів і „знешкоджували їх”²⁵. За свідченнями Раймунда Кайндля та Олександра Манастирського, в наприкінці XIX століття у Лужанах, запідозривши, що покійник став упирем, селяни викопали його і тіло кинули в р. Прут²⁶.

Під час розкопок давньоруського поховання, розміщеного на схід від урочища Пуста Чорнівка, простежені сліди часткового спалення покійників²⁷. У могильній ямі виявлено рештки трьох осіб: жінки, чоловіка та дитини. Нижня частина чоловічого кістяка розміщувалась окремо в ногах поховань, уперек могильної ями. Розчленування чоловічого тіла і часткове спалення жіночого, як показали розкопки, були здійснені після захоронення покійників. Через певний час після похорону яму відкрили, розчленували чоловічий труп, а поверх жіночого поклали дубові поліна і підпалили. Свідченням того, що вогонь горів у ямі, є обпалена земля, вугілля, обгоріла деревина та перепалені жіночі кістки.

Обряд знешкодження чаклунів-упирів засвідчений писемними джерелами. У 1173 р. галичани спалили невінчану дружину галицького князя Ярослава Настю Чагрівну, оголосивши її відьмою: „Галичани же накладъше ѿгнь сожгоша ю а сѣа еѧ в заточение послаша”²⁸. Відомий він і за етнографічними матеріалами XIX століття на території України²⁹. Так, в с. Нагуєвичих на Львівщині, досліджено поховання упиря. Його голова була відтята від тіла і розміщена між ногами, а саме тіло було прибите до землі кілком³⁰. На думку окремих науковців, такі звичаї пояснюються тим, що за життя цих людей вважали упирями і тому після смерті відрізали голови або забивали в груди осиковий кілок, щоб вони не вставали і не шкодили живим³¹.

Простежений такий обряд і на теренах Північної Буковини³². Тут ще в XIX столітті церковні документи фіксували проведення самосуду над виявленими у селі відьмами шляхом випробування їх вогнем і водою³³. Цей

²⁴ *Повесть временных лет*, ч. 1: *текст и перевод*, Москва–Ленинград 1950, с. 228.

²⁵ Л. Н. Виноградова, *Чтобы покойник „не ходил”: комплекс мер в составе погребального обряда*, [in:] *Тезисы докл. конф. „Истоки русской культуры (археология и лингвистика)”*, Москва, 7–9 декабря 1993 г., Москва 1993, с. 41–42.

²⁶ Р. Кайндль, О. Манастирський, *Русини на Буковині*, Чернівці 2007, с. 111.

²⁷ Б. А. Тимошук, *Слов’яни Північної Буковини V–IX ст.*, Київ 1976, с. 96–97.

²⁸ *Ипатьевская летопись*, с. 564.

²⁹ К. Цыбульский, *Всенародное купанье ведьм въ озере и судебная отъ того волокита*, „Киевская старина”, 13, 1885, 11, с. 567–568.

³⁰ Мирон [І. Франко], *Сжжение упырей въ с. Нагуевичах*, „Киевская старина”, 29, 1890, 4, с. 101–120.

³¹ Див. наприклад: J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, wyd. trzecie rozszerzone i uzupełnione, Warszawa 1962, s. 344.

³² Ю. Мисько, М. Чучко, *Відображення пережитків язичницьких вірувань населення Буковини в церковних документах XVIII–XIX ст.*, [in:] *Етнічна історія народів Європи: Традиційна етнічна культура слов’ян*, Київ 1999, с. 89–92.

³³ М. Чучко, *„И възят бога на помощь”. Соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та Австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу)*, Чернівці 2008, с. 265–272.

обряд досить давній. Ще Абу-Хамід ал-Гарнаті відзначав у своїх записах: „Жителі беруть кожну стару жінку, зв’язують їм руки і ноги і кидають у ріку. Кожну з цих жінок, яка починає топитися, звільняють і знають, що вона не відьма. Тих же, що залишаються на воді, – спалюють”³⁴.

Зберігся в „Оукраині Галичской” у XII – першій половині XIII століття і стародавній язичницький обряд „будівничої жертви”. Він існував практично в усіх народів при спорудженні будь-якої будівлі. „Будівнича жертва” – одна з етнографічних універсалій. Якщо жертвні символи, процедурні моменти та інші засоби вираження ритуалу в них відрізнялися, то глибинна семантична модель була, напевно, подібною. На думку фахівців, спочатку у більшості народів при будівництві житла, укріплення, громадської будівлі в жертву приносили людину: „члѣки . и начаша кумирѣ творити . ѿви древа^н . ѿви мѣданы . а друзии мрамараны . а инѣе златы и сребренѣ . [и] кланяху^с [имѣ] и привожа^х сѣгы своѣ и дѣщери . и зака[ла]ху прид ними . и бѣ всѣ земля ѿсквернена”³⁵. Середньовічні легенди про замурування людей, а частіше дітей при закладці замків відомі в німецьких землях, у сербів, хорватів³⁶. Це, як історичний факт, підтверджується місцевими хроніками і переказами³⁷. Аналогічні літописні свідчення є і в русичів³⁸.

Тривалий час до людських „будівничих жертв” на теренах Буковини відносили дитячі поховання у контрфорсах білокам’яного храму у Василеві (іл. 8)³⁹. Як докази наводили дані з інших давньоруських і західноєвропейських територій. Але в жодному джерелі не вказується, що людська жертва була закладена в культову споруду. У Ризі поховання немовляти було під оборонною стіною⁴⁰. У Суздаль жіночий череп покоївся під кутом житла⁴¹.

Малоймовірно, щоби під культову споруду дозволили закладати людську жертву, оскільки це суперечило християнським канонам. У християнському номоканоні стверджується: „при спорудженні будинків зустрічається звичай класти людське тіло як фундамент. Хто покладе людину у фундамент, тому покарання – 12 років церковного покаяння і 300 поклонів. Клади у фундамент кабана або бика, або козла”⁴².

³⁴ Ал-Гарнаті, *Путешествие Абу-Хамида Ал-Гарнаті в Восточную и Центральную Европу (1131–1153 гг.)*, Москва 1971, с. 82.

³⁵ *Лаврентьевская летопись*, [ін:] *ПСРЛ*, т. 1, Ленинград 1926–1928, с. 91.

³⁶ А. Н. Войников, *Этнографический сюжет строительного жертвоприношения в фольклорном тексте: на материалах болгар Бессарабии*, „Буковинський історико-етнографічний вісник”, 2001, 3, с. 116–117.

³⁷ Э. Тайлор, *Первобытная культура*, Москва 1989, с. 86.

³⁸ *Ипатьевская летопись*, с. 92.

³⁹ Б. А. Тимошук, *Василів – місто Галицької Русі*, Чернівці 1992, с. 24.

⁴⁰ А. В. Чауне, *Язычество древней Ризы*, с. 210.

⁴¹ М. В. Седова, *Суздаль в X–XV веках*, Москва 1997, с. 208–209.

⁴² Цит. за: Д. К. Зеленин, *Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов*, Москва–Ленинград 1937, с. 12.

Не менш поширеним був обряд покладання різних тварин як „будівничої жертви”, залежно від їхньої ролі в язичницькому світогляді того чи іншого народу. Так, поляки при закладанні житла вбивали півня і закопували його в землю в те місце, де буде стояти один із кутів будинку⁴³. Аналогічний обряд простежений у болгар, білорусів, сербів⁴⁴. Півень в уяві давніх людей уособлював „зооморфний образ Перуна-громовержця”, який своїм дзвінком сплвом відганяв нечисту силу й оберігав від усякого зла.

Порівняльний аналіз вірувань східнослов'янських племен показує, що в народних повір'ях про тварин головне місце займають домашні тварини, насамперед кінь. Заміну людського жертвоприношення домашньою твариною можна знайти вже в давнину в різних індоєвропейських народів, для яких культ коня був особливо характерний, бо кінь був незамінною і головною виробничою силою у господарстві землероба⁴⁵. Це зумовило поклоніння йому як тварині, яка своїми надприродними здібностями може впливати на урожайність полів. Кінь був найпопулярнішим символом добра і щастя. Так, для захисту весільного почту, за давнім звичаєм, вибирали коней світлої масті. За німецькими повір'ями, білі коні приносять дому щастя і захищають від злих духів. Таких коней вирощували у священних гаях і вони виступали посередниками богів⁴⁶.

Обряд принесення в жертву коня вдалося простежити під час розкопок Чорнівської укріпленої садиби⁴⁷. У кам'яному фундаменті споруди виявлено нижню щелепу коня, на якій лежали ікла дикого кабана. В щелепу було вбите залізне долото, перпендикулярно до якого лежала залізна пластина. Під щелепою знаходилися двоциліндровий залізний замок і черешковий наконечник стріли. Все це лежало на уламках кераміки і було посипане зерном пшениці. Тут наявні всі атрибути язичницького обряду. За словами Б. Рибаківа, „символіка ключа, замка елементарна – збереження майна сім'ї”⁴⁸. Роль зубів хижих звірів теж не викликає сумніву. Вони мали велике значення в культових обрядах і тому поширені майже на всій території України. Ще в кам'яну добу люди носили як обереги просвердлені зуби і кігті хижих звірів, що повинно було відганяти всяке зло, відлякувати ворогів – видимих і невидимих⁴⁹. У комплексі язичницького світогляду стародавніх

⁴³ M. Dembińska, J. Gassowski, *Materiałne przejawy kultu*, [in:] *Historia kultury materialnej Polski*, t. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 334.

⁴⁴ Э. Тайлор, *Первобытная культура*, с. 334.

⁴⁵ В. С. Иванов, *Опыт истолкования древнейших ритуальных символов, образованных от „ASVA” конь*, [in:] *Проблемная история языков и культуры народов Индии*, Москва 1974, с. 102.

⁴⁶ Див.: Тацит Корнелий, *О происхождении германцев и местоположении Германии. Сочинения в 2-х томах*, т. 1, Ленинград 1970, с. 358.

⁴⁷ І. Возний, *Сліди давньоруської цивілізації*, „Буковинський журнал”, 1993, 3–4, с. 137–142.

⁴⁸ Б. А. Рыбаков, *Язычество древней Руси*, с. 542.

⁴⁹ Г. Ю. Ивакин, *Священный дуб Перуна*, [in:] *Древности Среднего Поднепровья*, Киев 1981, с. 130.

слов'ян і в християнський час існував культ дикого кабана, про що свідчить знахідка кабанячого ікла з написом „Господи помоги рабу своєму Фоме”⁵⁰.

Про суть „будівничої жертви” існує декілька точок зору, але всі вони схожі в тому, що це пов'язано з язичницьким світоглядом. В основі звичаю лежала уява про необхідність жертви при спорудженні будь-якої будівлі, щоб забезпечити її міцність, зберегти її саму і мешканців від впливу „злих духів”. Віра в „будівничу жертву” базувалася на потребі умирити „злих духів” землі або перенести душу жертви в покровителя нової будови⁵¹. Чорнівська „будівнича жертва” була закладена під поріг житла феодала. Поховання кінського черепа під фундаментом хати, як пояснювали на Західній Україні, запобігає лиху: „нещастя і лихо падають на цей череп, а не на мешканців житла”⁵². У давнину кінь символізував сонце і, разом з тим, воду. Його приносили в жертву водному божеству. „Будівничі жертви” під порогом будинку відомі в Новгороді⁵³. Череп коня закладений під кутом ювелірної майстерні X століття в Луцьку⁵⁴. На Поліссі черепи коней та корів спалювали напередодні свята Івана Купала. У росіян голови коней та корів вішали на огорожі навколо хліва для запобігання вимирання худоби, для захисту від мору і „злих духів”. До наших днів в окремих селах Буковини простежується обряд, коли по кутах хліва ставлять черепи коней, які мали б оберігати худобу від навіїв-упирів.

Отже, археологічні матеріали, отримані під час досліджень на теренах сучасної Північної Буковини, дозволяють дійти висновку, що духовне життя населення літописної „Оукраины Галичской” у XII – першій половині XIII століть розвивалось у загальному руслі давньоруської культури і йому притаманні аналогічні риси. Православно-язичницький комплекс, який склався історично в процесі християнізації Русі й пронизував увесь світогляд слов'ян, являв собою складний, заплутаний клубок вірувань, звичаїв, забобонів, релігійно-містичних обрядів і ритуалів язичницького періоду, які злилися з елементами православ'я. Археологічні матеріали підтверджують і доповнюють складну картину духовного життя населення давньої Русі за часів існування двовір'я, дають можливість проводити порівняльний аналіз із етнографічними свідченнями XIX – першої половини XX століть і прослідкувати рештки язичницьких вірувань на території краю до сьогодення.

⁵⁰ Б. А. Рыбаков, *Искусство древних славян*, [in:] *История русского искусства*, т. 1, Москва 1953, с. 120.

⁵¹ Э. Тайлор, *Первобытная культура*, с. 96.

⁵² R. Keindl, *Haus und Hof bei den Rusnaken*, „Globus”, 71, 1897, 9, s. 137.

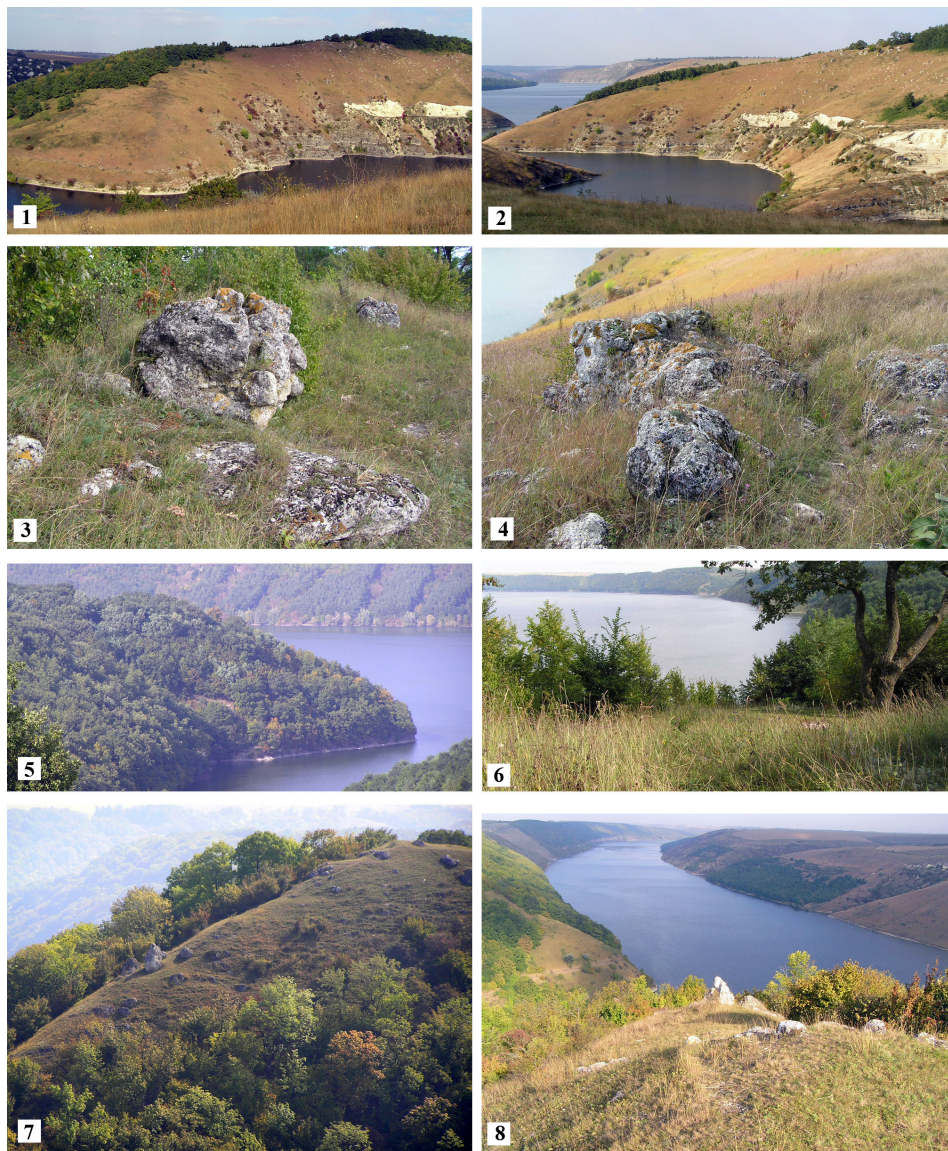
⁵³ В. В. Седов, *К вопросу о жертвоприношениях в древнем Новгороде*, „Краткие сообщения Института истории материальной культуры”, 68, 1957, с. 21.

⁵⁴ С. Терський, *Лучеськ X–XV ст.*, Львів 2006, с. 184.

*

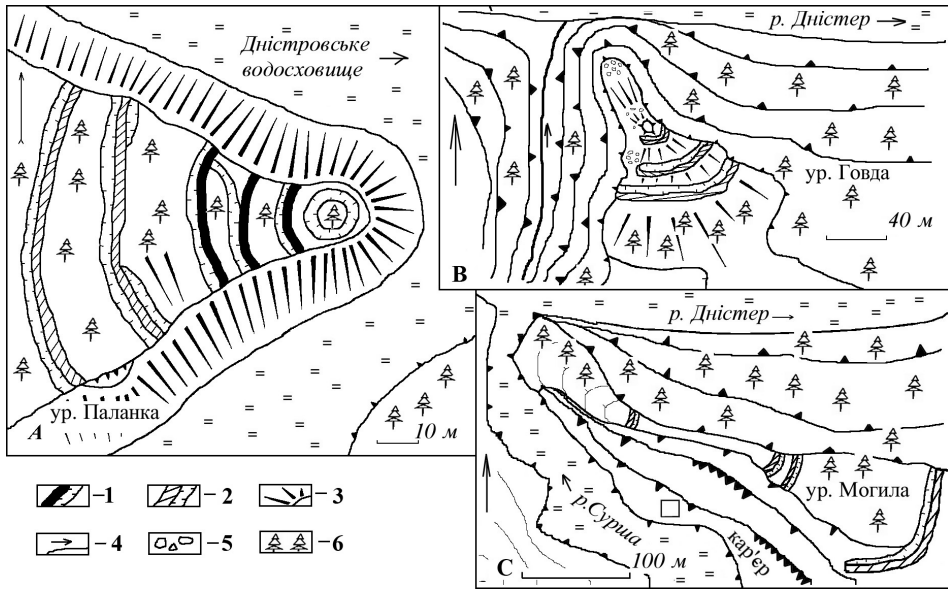
Ihor Vozny, *Paganism elements in spiritual culture of population in the Northern Bukovyna during the 12th – early 13th centuries*

The article deals with the problems of the spiritual culture of the population of the Northern Bukovyna during the period of developed medieval times. The question of the evolution of paganism and Christianity, their interpenetration and mutual influence is of no less importance. On the territory of the Northern Bukovyna as a result of archaeological research there were obtained materials to some extent indicate that after the adoption of Christianity pagan beliefs that come from ancient times and later became the basis of all world religions slowly retreated under the pressure of the new faith. Several settlements built in previous times and pagan shrines founded in Old Rus' period continued to operate in the researched area at this period. The ancient pagan ritual of „builder sacrifice” is traced under the foundation of the feudal housing on the site in Chornivka. Archaeological materials confirm and complement the complex picture of the spiritual life in the Northern Bukovyna to the present days.

Пл. 1. Городища-святинища

1 – вид на мис, на якому знаходиться городище Нагоряни; 2–4 – камені, які виступають на поверхні святинища Нагоряни; 5 – вид на мис, на якому знаходиться городище Кулішівка; 6 – вид центрального майданчика святинища Кулішівка; 7 – загальний вид Бабинського городища; 8 – вид на р. Дністер з центрального майданчика городища Бабин

Іл. 2. Городища-святилища X–XII ст.

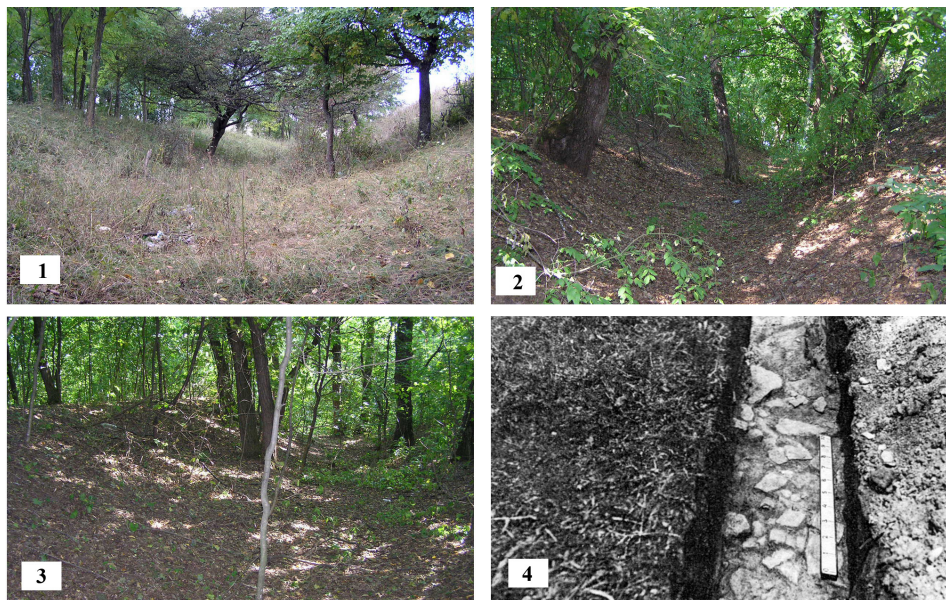
А – Кулішівка; В – Бабине; С – Нагоряни

1 – вал та рів XII–XIII ст.; 2 – вал та рів раннього періоду; 3 – схили пагорба;
4 – річка; 5 – камені; 6 – ліс

Іл. 3. Культурні вали городищ-святилищ

1 – Бабине; 2 – Кулішівка; 3–4 – Нагоряни

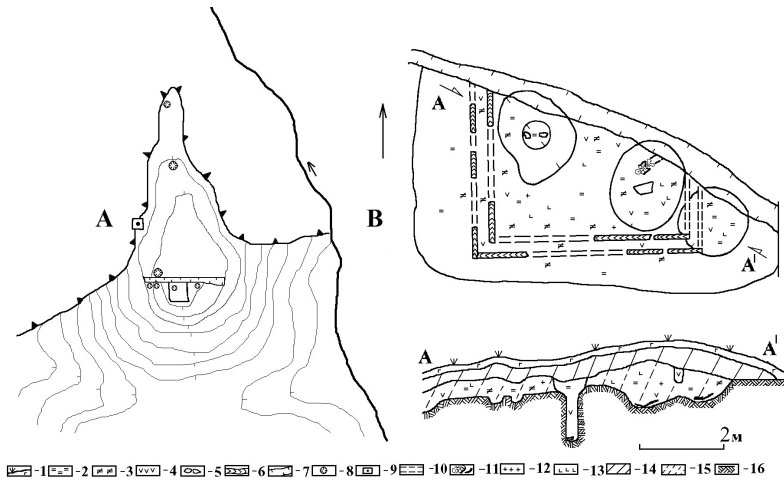

Пл. 4. Культові рови городищ-святилищ

1 – Бабине; 2–3 – Кулішівка; 4 – фрагмент кам'яної вимостки вівтаря на дні рову святилища в Кулішівці (4 – за: Б. Тимошук, И. Русанова, *Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута*, „Советская археология”, 1983, 4, с. 164, рис. 3)

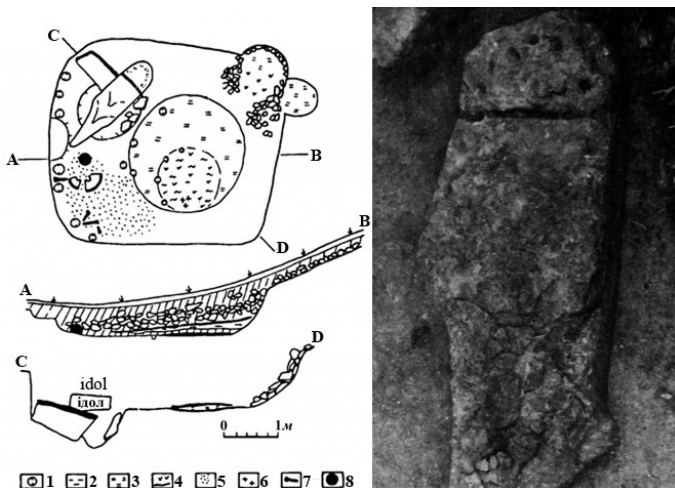
Пл. 5. Камінь з „Божими ногами” біля городища-святилища Кулішівка.

Пл. 6. Святилище Зелена Липа (за: Б. Тимошук, И. Русанова, *Славянские святилища*, с. 168, рис. 6)

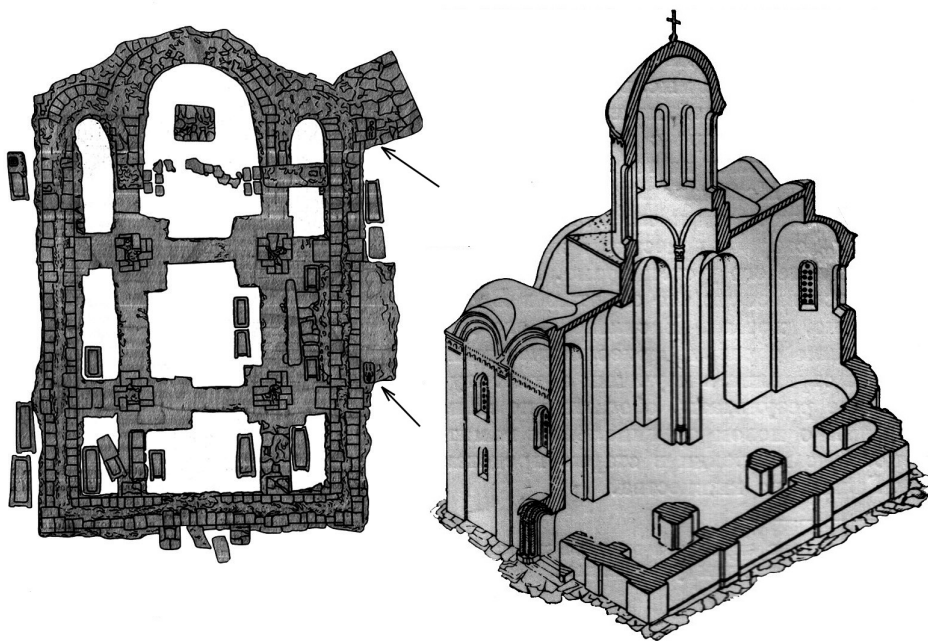
A – план святилища; B – план та переріз язичницького храму

- 1 – гумус; 2 – перепалена глина; 3 – глиняна обмазка; 4 – вугілля; 5 – каміння; 6 – дерев'яні колоди; 7 – ок оп; 8 – культові ями; 9 – сухий колодязь; 10 – ровики від дерев'яних колод; 11 – поховання; 12 – перепалені кістки; 13 – кераміка; 14 – сіра земля; 15 – мішана земля; 16 – материк

Пл. 7. План храму та ідол з городища-святилища Звенигород

- 1 – стовпові ямки; 2 – глина; 3 – обпалена глина; 4 – вугілля; 5 – скупчення зерна; 6 – обпалені кістки; 7 – кістки людини; 8 – фрагменти черепа людини (за: И. Русанова, *Культовые места и языческие святилища славян VI–XIII вв.*, „Российская археология”, 1992, 4, с. 61–62)

Іл. 8. Білокам'яний храм з літописного Василева
Загальний план фундаменту та варіант реконструкції храму (за:
Г. Н. Логвин, Б. А. Тимошук, *Бел окаменний храм XII века в с. Василеве*, [in:]
Памятники культуры СССР. Исследования и реставрация, вып. 3, Москва
1961, рис. 2, 3, 8)